

Sabina Kwiecień

ORCID: 0000-0002-0373-8487

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Warszawskie czasopisma towarzystw naukowych jako narzędzie komunikacji naukowej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku

**Warsaw Journals of Learned Societies
as an Instrument of Scholarly Communication
in the Second Half of the Nineteenth
and the Early Twentieth Century**

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest warszawskim czasopismom wydawanym przez towarzystwa naukowe w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, rozpatrywanym jako narzędzia komunikacji naukowej. Celem badania jest określenie ich struktury, funkcji oraz roli w obiegu informacji naukowej. Podstawę źródłową stanowi 11 tytułów prasowych związanych z działalnością warszawskich towarzystw naukowych, reprezentujących różne dziedziny wiedzy: „Farmacja”, „Ogrodnik Polski”, „Pamiętnik Fizjograficzny”, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, „Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim”, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, „Rocznik Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego”, „Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi”, „Wiadomości

Farmaceutyczne” oraz „Ziemia”. W badaniu przeprowadzono analizę zawartości czasopism, uwzględniając ich układ wewnętrzny, profil oraz sposoby komunikowania wiedzy naukowej. Uwzględniono publikowane na łamach pism rozprawy naukowe, materiały sprawozdawcze i organizacyjne, przeglądy piśmiennictwa, a także informacje o krajowych i międzynarodowych kontaktach środowiska naukowego. Ustalono, że czasopisma towarzystw naukowych poza upowszechnianiem wyników badań pełniły istotną funkcję w dokumentowaniu, organizowaniu i integrowaniu życia naukowego. Nie wykształcił się przy tym jeden model periodyku naukowego. Struktura i zawartość pisma zależała od profilu dyscyplinarnego oraz charakteru instytucji wydającej. Warszawskie czasopisma tworzyły zatem zróżnicowany system komunikacji, służący wymianie wiedzy, dokumentowaniu dorobku i integracji środowiska naukowego.

Słowa kluczowe: czasopisma naukowe, towarzystwa naukowe, komunikacja naukowa, Warszawa, XIX wiek, początek XX wieku, prasa naukowa, historia nauki.

Abstract

The article focuses on Warsaw-based journals published by scholarly societies in the second half of the nineteenth and the early twentieth centuries, examining them as instruments of scholarly communication. The aim of the study is to determine their structure, functions, and role in the circulation of scholarly information. The source material comprises 11 periodicals associated with the activities of Warsaw scholarly societies and representing various fields of knowledge: „Farmacja”, „Ogrodnik Polski”, „Pamiętnik Fizjograficzny”, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, „Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim”, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, „Rocznik Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego”, „Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi”, „Wiadomości Farmaceutyczne” and „Ziemia”. The study employs content analysis of the journals, taking into account their internal structure, profile, and methods of communicating scholarly knowledge. The analysis covers scholarly articles, reporting and organizational materials, literature reviews, as well as information on national and international contacts within the scholarly community. The findings indicate that, in addition to disseminating research results, journals published by scholarly societies played an important role in documenting, organizing, and integrating scholarly life. No single model of a scholarly periodical emerged. The structure and content of the journals depended on their disciplinary profile and the nature of the publishing institution. Warsaw-based journals thus formed a diverse system of scholarly communication that facilitated the exchange of knowledge,

documented scholarly achievements, and contributed to the integration of the scholarly community.

Keywords: scientific journals, scholarly societies, scientific communication, Warsaw, nineteenth century, early twentieth century, scholarly press, history of science.

Wprowadzenie

W latach 1865–1918 prasa polska w zaborze rosyjskim pełniła istotną funkcję w podtrzymywaniu tożsamości narodowej oraz kształtowaniu opinii publicznej i życia społeczno-kulturalnego Polaków w warunkach braku własnej państwowości. Była nie tylko źródłem informacji, lecz także narzędziem integracji społeczeństwa oraz rozpowszechniania idei politycznych w okresie nasilonej rusyfikacji. Jak podaje Władysław Marek Kolasa, w latach 1865–1918 w zaborze rosyjskim ukazało się 2018 tytułów prasowych¹. Wśród nich ważne miejsce zajmowały czasopisma naukowe, wydawane szczególnie w Warszawie, które umożliwiały rozwój badań, popularyzację wiedzy oraz integrację środowiska naukowego. Przyczyniały się one jednocześnie do podtrzymywania świadomości narodowej i rozwoju życia intelektualnego Polaków. Stanowiły także istotne narzędzie komunikacji środowisk intelektualnych oraz platformę wymiany myśli naukowej.

Celem niniejszego tekstu jest analiza warszawskich czasopism towarzystw naukowych jako narzędzia komunikacji naukowej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Uwaga została poświęcona ich strukturze, funkcjom oraz roli, jaką pełniły w procesie obiegu informacji naukowej w obrębie środowisk akademickich, zawodowych i eksperckich. Przedmiot badania stanowi również identyfikacja modelu funkcjonowania czasopisma naukowego w analizowanym okresie oraz określenie stopnia jego zróżnicowania w zależności od profilu dyscyplinarnego i instytucjonalnego danego towarzystwa.

Czasopisma naukowe były silnie związane z instytucjami społecznymi, takimi jak towarzystwa naukowe, środowiska akademickie oraz inteligencja. Szczególnie ważną rolę w rozwoju nauki w okresie utraty niepodległości odgrywały towarzystwa naukowe, rozumiane jako

1 Władysław Marek Kolasa, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013), 230.

dobrowolne i samorządne stowarzyszenia osób, z których część prowadziła działalność naukową, powoływane w celu wspierania rozwoju nauki. Na ziemiach zaboru rosyjskiego funkcjonowało łącznie 77 towarzystw naukowych i organizacji upowszechniających naukę. Wśród nich znajdowały się towarzystwa ogólnonaukowe (4), zajmujące się naukami społecznymi i humanistycznymi (20), naukami przyrodniczymi (3), technicznymi (8), rolniczymi (12), medycznymi (29) oraz naukami o ziemi (1).

Początek polskim towarzystwom naukowym o charakterze ogólnym dało Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk, założone w 1800 roku. Dynamiczniejszy rozwój tego typu organizacji nastąpił jednak dopiero po 1875 roku. W latach 1907–1940 działało m.in. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wśród towarzystw nauk społecznych i humanistycznych wymienić można m.in. Koło Numizmatyczno-Archeologiczne w Warszawie (1845–1870), Towarzystwo Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa w Wilnie (1899–1906), Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie (1906–1936), Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi w Warszawie (1907–1921), Polskie Towarzystwo Psychologiczne w Warszawie (1907–1927) oraz Towarzystwo Prawnicze w Lublinie (1915–1939). Spośród towarzystw nauk przyrodniczych warto wskazać Koło Matematyczno-Fizyczne w Warszawie (1905–1915). Nauki techniczne reprezentowały m.in. Stowarzyszenie Techników Polskich w Warszawie (1898–1939) oraz Stowarzyszenie Techników Polskich w Wilnie (1905–1939). Wśród organizacji związanych z naukami rolniczymi działały m.in. Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim (Warszawa, 1858–1861), Wileńskie Towarzystwo Rolnicze (1899–1915), Centralne Towarzystwo Rolnicze w Warszawie (1907–1939) oraz Towarzystwo Ogrodnicze Warszawskie (1884–1939). Najliczniejszą grupę stanowiły towarzystwa nauk medycznych, wśród których znajdowały się m.in. Towarzystwo Lekarskie Warszawskie (1820–1951), Wileńskie Towarzystwo Lekarskie (1805–1939), Warszawskie Towarzystwo Farmaceutyczne (1871–1920), Kowieńskie Towarzystwo Lekarskie oraz Towarzystwo Lekarzy Podolskich w Kamieńcu Podolskim (1859–1865)².

2 *Słownik polskich towarzystw naukowych. Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 1, red. nauk. Barbara Sordylowa; oprac. zespół pod kier. Barbary Krajewskiej-Tartkowskiej (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1990); *Słownik polskich towarzystw naukowych. Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 2, red. nauk. Barbara Sordylowa; oprac. zespół pod kier. Barbary Krajewskiej-Tartkowskiej (Warszawa: Polska Akademia Nauk. Biblioteka w Warszawie, 1994); *Słownik polskich towarzystw naukowych. Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 3, red. nauk. Barbara Sordylowa; oprac. zespół pod kier. Barbary

Wspomniane towarzystwa rozwijały działalność wydawniczą poprzez wydawanie czasopism naukowych, które służyły upowszechnianiu wyników badań i wymianie myśli pomiędzy ich autorami. Prasa publikowana przez towarzystwa naukowe pełniła funkcje informacyjną, dokumentacyjną i komunikacyjną, będąc jednym z podstawowych narzędzi rozpowszechniania wiedzy oraz kształtowania środowiska naukowego.

Warto zaznaczyć, że refleksji nad prasą naukową towarzyszyły dyskusje terminologiczne prowadzone przez badaczy prasy, dotyczące definicji oraz struktury czasopisma naukowego. Problem podejmowali m.in. Marian Tyrowicz³, Czesław Gutry⁴, Sylwester Dziki⁵, Teresa Ostrowska⁶, Małgorzata Korczyńska-Derkacz⁷ czy Józef Adam Kosiński⁸. Grażyna Wrona, analizując funkcjonujące w literaturze definicje czasopisma naukowego, zaproponowała ujęcie, zgodnie z którym jest to wydawnictwo ciągłe, charakteryzujące się zespołem określonych cech formalnych, treściowych i funkcjonalnych. Do wyznaczników formalnych zalicza się przede wszystkim przyjętą częstotliwość ukazywania się, ciągłość numeracji, wspólny tytuł i szatę graficzną oraz brak z góry określonego terminu zakończenia publikacji. O przynależności do grupy periodyków naukowych decyduje przede wszystkim ich struktura, obejmująca podział na część naukową (artykuły, rozprawy) oraz sprawozdawczo-informacyjną (kronika naukowa, przegląd literatury krajowej i zagranicznej, sprawozdania z działalności towarzystw i organizacji naukowych). Istotne znaczenie mają również przekazywane treści oraz funkcje czasopisma, takie jak prezentacja najnowszych wyników badań, upowszechnianie osiągnięć danej dyscypliny oraz prowadzenie polemik naukowych dotyczących ich oceny i interpretacji. Przy identyfikacji periodyku istotne są także podmiot wydający, czyli określona instytucja sprawcza, oraz jego odbiorca. Znaczenie ma również deklaracja programowa redaktora i wydawcy,

Krajewskiej-Tartkowskiej (Warszawa: Polska Akademia Nauk. Biblioteka w Warszawie, 2001).

- 3 Marian Tyrowicz, „Z zagadnień organizacji czasopiśmiennictwa w Polsce”, *Droga* 4 (1932): 357–371.
- 4 Czesław Gutry, „O racjonalną organizację czasopisma naukowego”, *Przegląd Organizacji* 9 (1930): 221–224.
- 5 Sylwester Dziki, „Czasopisma naukowe”, w *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. Julian Maślanka (Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa-Książka-Ruch”, 1976), 47–50.
- 6 Teresa Ostrowska, „Czasopisma w nauce. Cz. 1”, *Przegląd Humanistyczny* 19/9 (1975): 62.
- 7 Małgorzata Korczyńska-Derkacz, „Problematyka badań nad czasopiśmiennictwem naukowym”, *Roczniki Biblioteczne* 31/2 (1987): 289–290.
- 8 Józef Adam Kosiński, *Nauka polska w wieku XIX i XX. Studium naukometryczne* (Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1981), 31.

która określa profil czasopisma, jego przeznaczenie oraz grupę docelową czytelników⁹. Najważniejszymi wyznacznikami naukowości czasopism były treść przekazywanych informacji, ich aktualność, krąg odbiorców oraz częstotliwość ukazywania się. Istotne było nie tylko to, kto mówi, lecz także w jaki sposób to czyni. Określając wartość informacyjną periodyku, należy uwzględnić zasady jego wydawania, strukturę, w tym aparat naukowy, oraz sposoby informowania o nauce.

Ujęcie statystyczne czasopism naukowych w zaborze rosyjskim w latach 1865–1918

Analiza charakterystyki ilościowej pozwoliła wytypować 85 tytułów polskich czasopism naukowych ukazujących się w latach 1865–1918 w zaborze rosyjskim. W grupie tej uwzględniono wyłącznie pisma wydawane przez polskie towarzystwa naukowe, instytucje naukowe, zespoły naukowców oraz wydawców indywidualnych. Liczbę periodyków z podziałem na poszczególne dyscypliny nauki obrazuje tabela 1.

Tabela 1. Polskie czasopisma naukowe w zaborze rosyjskim latach 1865–1918

Grupa czasopism według dyscypliny naukowej	Liczba tytułów	Udział procentowy
Nauki ogólne	3	3,53%
Nauki społeczne i humanistyczne	25	29,41%
Nauki przyrodnicze	7	8,24%
Nauki techniczne, leśne i weterynaryjne	7	8,24%
Nauki medyczne i farmaceutyczne	36	42,35%
Nauki rolnicze	7	8,24%
Ogółem	85	100,00%

Źródło: ustalenia własne na podstawie m.in. *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, vol. 1, pod kier. Stefanii Sokołowskiej i Irminy Ossowskiej (Warszawa: DiG & Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2010).

Dane wskazują na silną koncentrację czasopism w obszarze nauk medycznych oraz społeczno-humanistycznych. Pod względem liczby wydawanych czasopism naukowych w zaborze rosyjskim w badanym

9 Grażyna Wrona, *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005), 16–17.

okresie czołowe miejsce zajmowała Warszawa (74 tytuły), następnie plasowały się Wilno (3), Kijów (3), Łódź (2), Petersburg (1), Włocławek (1) i Lublin (1). Tak znaczna koncentracja pism w jednym ośrodku wynikała z faktu, że w Warszawie funkcjonowała największa liczba towarzystw, instytutów naukowych oraz szkół wyższych.

Ustalenia dotyczące typologii badanego segmentu pod względem częstotliwości ukazywania się poszczególnych tytułów zawiera tabela 2.

Tabela 2. Polskie czasopiśmiennictwo naukowe w zaborze rosyjskim w latach 1865–1918: częstotliwość

Częstotliwość ukazywania się	Liczba	Udział procentowy
Tygodniki	15	17,65%
Dwutygodniki	13	15,29%
Miesięczniki	21	24,71%
Dwumiesięczniki	3	3,53%
Kwartalniki	9	10,59%
Roczniki	19	22,35%
Nieregularne	5	5,88%
Ogółem	85	100,00%

Źródło: ustalenia własne na podstawie m.in. *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, vol. 1.

Z powyższych statystyk wynika, że w zbiorze dominowały miesięczniki (21) i roczniki (19), a następnie tygodniki (15) oraz kwartalniki (9). Ustalono również, że wśród warszawskiej prasy naukowej ukazywało się 17 pism towarzystw naukowych.

Charakterystyka wybranych czasopism naukowych publikowanych przez warszawskie towarzystwa naukowe

Do analizy wybrano warszawskie czasopisma naukowe wydawane przez towarzystwa naukowe w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Reprezentowały one różne dziedziny wiedzy i pełniły funkcję narzędzia komunikacji naukowej, integrując środowiska badawcze oraz umożliwiając publikację wyników badań.

W zakresie **nauk medycznych i farmaceutycznych** ważne miejsce zajmował „**Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego**”, który ukazywał się w różnych seriach od XIX wieku i stanowił jedno

z najważniejszych polskich czasopism medycznych. Towarzystwo Lekarskie Warszawskie zostało powołane w 1820 roku i funkcjonowało do 1951 roku. Wśród inicjatorów jego powstania i autorów statutu znaleźli się August Ferdynand Wolff, Józef Czekierski, Franciszek Brandt i Jan Gotfryd Theiner. Pierwszą próbą utworzenia w Warszawie towarzystwa lekarskiego była jednak inicjatywa Wawrzyńca Mitzlera de Koloffa z 1752 roku. Głównym zadaniem Towarzystwa było doskonalenie nauk lekarskich, integracja środowiska lekarskiego oraz inspirowanie do pracy naukowej i wymiany myśli. Jego organ prasowy, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, ukazywał się od 1837 roku. Pierwsza seria liczyła 24 tomy i została zakończona w 1850 roku. Seria II ukazywała się w latach 1851–1859, seria III w latach 1860–1861, seria IV w latach 1862–1866, seria V w latach 1867–1872, a Nowa Seria w latach 1873–1933. Ogółem ukazało się 130 tomów „Pamiętnika”. Pismo redagowali m.in. Wilhelm Malcz, Andrzej Janikowski, Ludwik Koehler, Aleksander Le Brun, Leopold Leo i Ignacy Lebel. Na łamach kwartalnika publikowali swoje prace m.in. Franciszek Ludwik Neugebauer, Władysław Ściborski, Ferdynand Karol Dworzaczek, Władysław Brodowski i Wilhelm Lubelski. Na zawartość pisma składały się rozprawy naukowe oraz materiały informacyjne dotyczące prac towarzystwa. Stałe działy obejmowały: *Rozprawy i pisma własne / Prace oryginalne, Sprawozdania szpitalne, Wiadomości o Towarzystwach Naukowych Lekarskich, Bibliografia / Literatura, Wiadomości z pism zagranicznych oraz Wiadomości urzędowe*. W latach 1887–1926 na łamach pisma publikowano również *Przegląd Piśmiennictwa Lekarskiego Polskiego*.

Z Warszawskim Towarzystwem Farmaceutycznym, które było jednym z ważniejszych ośrodków integrujących środowisko farmaceutów, związane były „**Wiadomości Farmaceutyczne**” (1874–1939). Towarzystwo powstało z inicjatywy Teodora Heinricha i Karola Lilpopa, którzy pod koniec lat pięćdziesiątych XIX wieku opracowali projekt jego statutu. Działalność rozpoczęło w 1871 roku i funkcjonowało do 1920 roku. W tym roku Warszawskie Towarzystwo Farmaceutyczne zostało przekształcone w Oddział Warszawski Polskiego Powszechnego Towarzystwa Farmaceutycznego. Do głównych celów Towarzystwa należało upowszechnianie osiągnięć nauk farmaceutycznych, wspieranie badań doświadczalnych, organizowanie laboratoriów badawczych oraz prowadzenie działalności dydaktycznej i wydawniczej¹⁰. „Wiadomości Farmaceutyczne” początkowo ukazywały się jako miesięcznik, a od 1885

10 Wojciech Roeske, „Warszawskie Towarzystwo Farmaceutyczne”, w *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 1, 415–417.

roku jako dwutygodnik. Publikowano w nich artykuły naukowe oraz materiały dotyczące praktyki farmaceutycznej. Pismo wychodziło pod redakcją Jana Mrozowskiego, asesora farmacji w Wydziale Lekarskim guberni warszawskiej. W pierwszym numerze czasopisma ogłaszano:

Rozpoczynając w Imię Boże niniejsze wydawnictwo, mamy tę błogą nadzieję, że zapełniamy niejako lukę, istniejącą w literaturze krajowej, brak bowiem pisma, któreby streszczało wiadomości z postępu farmacji i jej pomocniczych nauk dawał się czuć od dawna, aż dopiero, od przeszło dwóch lat założone Towarzystwo Farmaceutyczne w tutejszem mieście, uznało za rzecz nader konieczną i pożyteczną założenie pisma, któreby obejmowało w sobie wiadomości z farmacji i jej pomocniczych nauk. Farmacja stanowiąc naukę, do poznania której niezbędne są wiadomości innych przyrodniczych specjalnych wiedzy, jak Botaniki, Chemji, we wszystkich jej gałęziach, Fizyki, Mineralogii i Zoologii, wymaga tem samem długich studjów, i że tak rzecz można poświęcenia się w obranym zawodzie, dla dobra cierpiącej ludzkości¹¹.

W 1884 roku J. Mrozowski zrezygnował z funkcji redaktora i powołał komitet redakcyjny w składzie Marian Barcz, Henryk Klawe, Juliusz Kuśmierski, Michał Mutniański, Feliks Szteyner, Władysław Wiorogórski, Kazimierz Wenda. Redaktorem odpowiedzialnym został wybrany ostatni z wymienionych. Pismo otrzymało podtytuł „Organ Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego”. Pisano wówczas:

Z chwilą gdy Towarzystwo powierzyło nam dalsze wydawnictwo organu swego, pragniemy rozwijać go dalej z tą samą wytrwałością, która cechowała poprzednika naszego. Jedną z najważniejszych odmian jakie przedsięwzięliśmy w celu ułatwienia czytelnikom spiesznego otrzymywania wiadomości o nowych odkryciach w dziedzinie farmacji i ściśle z nią związanych nauk przyrodzonych, jest zamiana „Wiadomości” wydawanych dotychczas jako miesięcznik na dwutygodnik. Zamierzamy również wprowadzić dział urzędowy, w którym pomieszczane będą wiadomości statystyczne o aptekach, przywileje wydane na otwarcie nowych aptek, jak również wszelkie rozporządzenia rządowe jakkolwiek styczące z interesami aptekarstwa mające. Każda z kwestyj społeczno-farmaceutycznych, których w ostatnich czasach bardzo wiele podnoszono w pismach warszawskich, znajdzie chętną gościnność w łamach pisma naszego¹².

11 Redakcja, „Do Czytelnika”, *Wiadomości Farmaceutyczne* 1/1 (1874): 1–2.

12 „Od Redakcyi”, *Wiadomości Farmaceutyczne* 12/1 (1885): 1–2.

Wśród autorów stale współpracujących z pismem wymienić można m.in. Alfonsa Bukowskiego, Feliksa Berdaua, Bronisława Pawlewskiego, Feliksa Anzelma Szteynera, Jana Mrozowskiego, Kazimierza Wendę, Karola Lilpopa, Mieczysława Dunina-Wąsowicza, Maksymiliana Flauma, Maksymiliana Heilperna, Stanisława Braussa, Władysława Lepperta, Władysława Wiorogórskiego, Zofię Krotowską, Zygmunta Wawrzenieckiego, Henryka Huberta, Henryka Klawego, Michała Frenkla, Maksymiliana Leśnika, Michała Mutniańskiego, Franciszka Kuśmierskiego i Walentego Łękawskiego. Numer 1 z 1 lutego 1874 r. zawierał wstęp skierowany do czytelnika, część naukową obejmującą zagadnienia chemii, farmacji i farmakognozji, informacje dotyczące towarzystw farmaceutycznych, rubrykę wiadomości bieżących oraz reklamy. Z biegiem czasu czasopismo Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego zostało rozbudowane o kolejne działy. Na jego strukturę wewnętrzną składały się części naukowa i praktyczna (m.in. poświęcone takim dziedzinom jak chemia, farmacja, botanika, farmakognozja, fizyka, mineralogia i zoologia), dział *Przepisy i specyfiki* dotyczący leków, rubryka przynosząca przegląd literatury, dział wiadomości ogólnych (obejmujący informacje o laboratoriach, kształceniu, jubileuszach, towarzystwach, stosunkach aptekarskich oraz historii aptekarstwa), dział poświęcony sprawom Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego i Kasy Wsparcia Podupadłych Farmaceutów, dział urzędowy (wprowadzony w 1885 r.), a także wspomnienia pośmiertne.

Istotną rolę odgrywało również pismo **„Farmacja. Organ Towarzystwa Wzajemnej Pomocy „Farmacja” poświęcony postępom nauk farmaceutycznych i przyrodniczych oraz sprawom zawodu”** (1905–1914). Początki Towarzystwa Wzajemnej Pomocy „Farmacja” sięgają XIX wieku, jednak formalnie organizacja rozpoczęła działalność w 1903 roku. Powstała z inicjatywy utworzenia odrębnej organizacji, która miała bronić interesów pracowników aptek oraz stanowić ugrupowanie konkurencyjne wobec Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego. Wśród założycieli znaleźli się Bolesław Gładycha, Waław Brykner, Waław Grochowski, Wiktor Homolicki, Waław Kreczmar oraz Feliks Filipowicz. Głównym celem Towarzystwa było podnoszenie poziomu wykształcenia ogólnego i specjalistycznego farmaceutów¹³. Dwutygodnik Towarzystwa „Farmacja” redagowany był przez Kazimierza Życkiego, Waława Beyknera, a następnie przez Zygmunta Miszewskiego, Aleksandra Trębaczewicza i Waława Ziemblińskiego. Od stycznia 1905 roku

13 Wojciech Roeske, „Towarzystwo Wzajemnej Pomocy „Farmacja”, w *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 1, 413–415.

do lipca 1914 łącznie ukazało się 10 roczników w nakładzie 2000–2500 egzemplarzy. Autorami większości publikowanych materiałów byli: Stanisław Biernacki, Jan Muszyński, Stefan Otolski, Władysław Palmirski, Kazimierz Sławiński, Teofil Tugendhold. Na strukturę wewnętrzną pisma składały się prace naukowe, dalej działy *Nowe i stare Leki*, *Towarzystwo Wzajemnej Pomocy*, „*Farmacja*”, *Kronika* oraz reklamy.

Wśród analizowanych tytułów z **zakresu nauk rolniczych** znalazły się wydawnictwa Towarzystwa Ogrodniczego w Warszawie (1884–1939). Warto podkreślić, że powstało ono z inicjatywy ogrodników zainteresowanych rozwojem krajowego ogrodnictwa opartego na podstawach naukowych. Byli to Edmund Jankowski, Władysław i Józef Kaczyńscy, Franciszek i Aleksander Szaniorowie, Piotr Hoser oraz Gustaw Ulrich. Głównym celem towarzystwa było „przyczynienie się do rozwoju wszystkich gałęzi ogrodnictwa, szerzenie pożytecznych w jego dziedzinie wiadomości i obudzenie w społeczeństwie interesu do zajmowania się tym przedmiotem”. Działalność naukowo-badawcza była prowadzona za pośrednictwem komisji naukowych oraz specjalistycznych placówek organizowanych przez Towarzystwo. Należały do nich m.in. Pracownia Badań Naukowych nad Ochroną Roślin, Stacja Doświadczalna w Morach oraz Stacja Genetyczna w Morach. Towarzystwo prowadziło również bibliotekę, której zbiory w 1932 r. liczyły około 6000 woluminów, a także muzeum obejmujące działy: botaniczny, mineralogiczny, zoologiczny oraz zbiór przyrządów naukowych. Istotną część działalności stanowiło także archiwum, liczące ponad 400 teczek dokumentów. Znaczącą rolę odgrywała działalność wydawnicza Towarzystwa. Obok czasopism będących przedmiotem niniejszej analizy, w latach 1884–1910 opublikowano również 15 wydawnictw zwartych, w tym prace Emila Dursta i Feliksa Wermińskiego¹⁴. W 1885 roku rozpoczęto publikowanie „**Rocznika Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego**”, zawierającego sprawozdania, listy członków, opracowania statystyczne oraz biografie osób zasłużonych dla ogrodnictwa i kultury. Od 1907 roku (rocznik 22) pismo, obok sprawozdań, zawierało publikacje naukowe z zakresu nauk rolniczych. Od rocznika 9 z 1894 roku ukazywało się w języku rosyjskim i polskim. Pismo wychodziło do 1937/1938 roku; łącznie opublikowano 53 roczniki. Towarzystwo korzystało także z łamów „**Ogrodnika Polskiego. Dwutygodnika poświęconego wszystkim gałęziom ogrodnictwa**”, ukazującego się od 1879 roku pod redakcją Edmunda Jankowskiego, Władysława i Józefa Kaczyńskich oraz Aleksandra i Franciszka Szaniorów,

14 Aniela Szwejcerowa, „Towarzystwo Ogrodnicze Warszawskie”, w *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 1, 319–324.

którzy byli jego właścicielami. W lipcu 1899 roku pismo zostało przekazane Towarzystwu, stając się jego oficjalnym organem. W 1905 roku nakład pisma wynosił 860 egzemplarzy; w ostatnim numerze 24 zamieszczono informację o zawieszeniu wydawania od stycznia do lipca 1906 roku. Jego kontynuację stanowił „Ogrodnik. Tygodnik poświęcony sprawom ogrodnictwa polskiego”. Pismo ukazywało się pod kierunkiem Stanisława Schönfelda i Stanisława Wojciecha Tylickiego od stycznia 1911 roku do 1939 roku. W 1924 roku Towarzystwo zrzekło się wydawania i firmowania pisma. Struktura „Ogrodnika Polskiego” opierała się na stałych działach tematycznych, obejmujących m.in. owocarstwo, warzywnictwo, kwieciarstwo oraz drzewoznawstwo. Na łamach czasopisma publikowano również materiały dotyczące zwierząt szkodliwych i pożytecznych, budynków i narzędzi ogrodniczych, a także sprawozdania z wystaw i działalności środowiska ogrodniczego. Istotne miejsce zajmowały działy korespondencji, krótkich notatek oraz przeglądów piśmiennictwa. Pismo zawierało ponadto teksty o charakterze ogólnym, życiorysy oraz wspomnienia pośmiertne. Swoje prace publikowali m.in. A. Basiński, Jan Bąkała, Jan Bojarski, Adam Bujalski, Stefan Celichowski, Jadwiga Chojecka, Bolesław Dauksza, Leon Grabowski, Leonard Iwanowski, Maria Karczevska, Stefan Karczewski, Wincenty Kimeklis, Leon Kołaczkowski, Jan Pełczyński, Gustaw Pol, Feliks Rożyński, Stefan Skawiński i Antoni Zaleski. Redakcja stosowała ciągłą paginację w obrębie rocznika, a każdy numer liczył 36 stron.

Nauki rolnicze reprezentowało ponadto Centralne Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim (1907–1929), którego organem był „**Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim**” (1908–1921). Towarzystwu przewodniczyli prezesi: Stanisław Chełchowski, Seweryn Światopełk-Czetwertyński, Juliusz Tarnowski, Marian Kiniorski oraz Kazimierz Wieniawski. Podstawowym zadaniem Towarzystwa był wszechstronny rozwój nauk rolniczych oraz polskiego rolnictwa, a także oddziaływanie na stosunki w polskim rolnictwie. Pismo Towarzystwa przynosiło informacje na temat jego działalności oraz materiały o charakterze informacyjnym i sprawozdawczym.

Działalność naukowa przedstawicieli **nauk przyrodniczych** była realizowana w strukturach **Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego**. Inicjatywy mające na celu powołanie do życia towarzystwa krajoznawczego sięgają połowy XIX wieku. Prace w tym zakresie podejmowali Filip Sulimierski, Emil Schönfeld, Stanisław Patka czy Aleksander Janowski. Dopiero działania Komisji Przyrodniczej Towarzystwa Ogrodniczego w Warszawie przyczyniły się do powołania Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w czerwcu 1906 roku. Na czele organizacji stanęli Zygmunt

Gloger, Kazimierz Kulwieć i Karol Hoffman, Aleksander Janowski. Towarzystwo funkcjonowało do 1950 roku. Głównym jego celem było zbieranie wiadomości krajoznawczych i popularyzacja ich, jak też organizacja wycieczek po kraju i opieka nad pamiątkami historycznymi i osobliwościami przyrody¹⁵. Organem Towarzystwa był **„Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”**, wydawany od 1906 roku. Periodyk wychodził 1916 roku, wówczas ukazał się rocznik 8/10, po czym nastąpiła przerwa w wydawaniu pisma. Wznowione zostało dopiero w 1928 roku. Nakład rocznika wahał się od 500 egzemplarzy (1907) do 6 tys. egzemplarzy (1913). Na jego łamach prace publikowali m.in.: Kazimierz Kulawiec, Tadeusz Włoszek, Ludwik Krzywicki, Zygmunt Gloger, Bronisław Gembarzewski. Do 1910 r. pismo posiadało część informacyjną i merytoryczną. Po powołaniu Organu Towarzystwa Krajoznawczego „Ziemia”, ogłaszano jedynie materiały związane z działalnością towarzystwa oraz prowadzono kronikę żalobną. Oficjalne pismo Towarzystwa **„Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany. Organ Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”** pojawiło się w styczniu 1910 roku. Do 1950 roku wyszło 41 roczników, kolejne wyszły w latach 1956–1958. Od 1965 roku tygodnik ukazuje się nieprzerwanie. Pierwszym redaktorem pisma był Kazimierz Kulwieć. Winietę tytułową i ozdoby w tekście rysował Mikołaj Wisznicki. Niektóre numery czasopisma ukazywała się jako zeszyty monograficzne, poświęcone poszczególnym regionom geograficznym Polski. Swoje teksty na jego łamach ogłaszali m.in.: Eugeniusz Romer, Ludomir Sawicki, Stanisław Thugutt, Bohdan Daykowski, Karol Szejbok, Wacław Nałkowski, Ignacy baranowski, Michał Federowski, Bolesław Olszewicz, Józef Smoliński, A. Sujkowski, K. Frycz, Kazimierz Kulawiec, Stanisław Lencewicz, Adolf Dygasiński, Aleksander Janowski, Jan Jaroszyński, Waleria Mieszkowska, Stefan Wyszyński, Adam Chętnik, Amelia Chmielińska, Maria Czaplicka. Pismo publikowało wyłącznie teksty o charakterze naukowym, rezygnując z części informacyjnej poświęconej sprawom Towarzystwa. Stałymi działami były: życiorysy, wspomnienia pośmiertne oraz biografie naukowe. Istotne miejsce zajmował dział poświęcony stosunkom fizjograficznym ziem polskich i osobliwościom przyrody, a także monografie krajoznawcze, obejmujące opisy miejscowości, zabytków oraz relacje z podróży. W czasopiśmie obecne były również działy dotyczące muzealnictwa, archeologii i etnografii. Pismo zamieszczało ponadto utwory poetyckie oraz przegląd literatury naukowej. Drobne informacje publikowano w dziale zatytułowanym *Różne*.

15 *Ustawa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego* (Warszawa: Druk A. Pęczalskiego i K. Marszałkowskiego, 1906), 1.

Od 1913 roku pod szyldem Towarzystwa ukazał się „**Pamiętnik Fizjograficzny**”. Pismo zostało organem Komisji Fizjograficznej tego towarzystwa, a funkcje redaktora naczelnego pełnił Kazimierz Stolyhwo. Wydawcą był Kazimierz Kulwieć. Historia „Pamiętnika Fizjograficznego” sięga jednak 1880 roku, kiedy na łamach „Biblioteki Warszawskiej” ukazała się informacja autora podpisującego się inicjałami „F.S.” o inicjatywie Eugeniusza Dziewulskiego i Bronisława Znutowicza dotyczącej wydawania nowego rocznika naukowego. Planowano, że redakcja czasopisma będzie mieściła się w Warszawie przy ul. Podwale 2. Pierwszy tom „Pamiętnika Fizjograficznego” opuścił drukarnię w lipcu 1881 roku, co zostało odnotowane i skomentowane przez Antoniego Wagę na łamach „Biblioteki Warszawskiej”. W październiku 1881 roku redakcja „Pamiętnika Fizjograficznego” powołała spółkę wydawniczą nowego czasopisma „Wszechświat”, a w marcu 1883 roku podjęto decyzję o utworzeniu wspólnej redakcji obu periodyków. Rok 1918 był zarazem ostatnim, w którym wydawanie czasopisma finansowała Kasa im. Józefa Mianowskiego. W 1921 roku Polskie Towarzystwo Krajoznawcze przekazało prawa wydawnicze „Pamiętnika Fizjograficznego” Towarzystwu Naukowemu Warszawskiemu. Rok później ukazał się ostatni, XXVII tom czasopisma, kończąc ponad czterdziestoletni okres jego obecności w polskim życiu naukowym. W „Pamiętniku” opublikowało swoje prace 149 autorów podpisanych nazwiskiem. Najwięcej prac zamieścili: Kazimierz Łapczyński, Maria Twardowska (11 prac) Bronisław Znutowicz, Antoni Słóarski, Franciszek Błoński (prace florystyczne), Karol Drymmer (prace florystyczne), Aleksander Michalski (prace geologiczne), Apolinary Pietkiewicz (opracowania z dziedziny klimatologii i meteorologii), Józef Siemiradzki (prace geologiczne), Antoni Wałęcki (wszechstronne prace z dziedziny zoologii), Tytus Chałubiński, Seweryn Dziubałtowski, Władysław Gorczyński. Na strukturę wewnętrzną pisma składały się następujące działy: *I. Meteorologia i hydrografia*, *II. Geologia z chemią*, *III. Botanika i zoologia*, *IV. Antropologia*, *V. Miscellanea*. Działy nieznacznie zmieniły się na przestrzeni lat. W roku 1913 dział I obejmuje już tylko meteorologię, dział II – geologię i geografę, dział III – zoologię, IV – botanikę, dział V – archeologię i etnografię. Od tego czasu nazwy działów są odmienne w każdym z tomów. Każdy tom posiadał objętość ok. 500 stron. Rocznik był bogato ilustrowany. Niektóre tomy redakcja dedykowała wybitnym naukowcom, m.in. Józefowi Majerowi czy Bronisławowi Zantowiczowi.

Z zakresu **nauk społecznych** warto przedstawić organ **Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi** pt. „**Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi za rok...**”. Towarzystwo powstało

w 1907 roku, lecz już dwa lata wcześniej Anna Szyćówna przygotowała projekt jego statutu oraz założenia organizacji. Towarzystwo miało za zadanie organizowanie badań z dziedziny psychologii dziecka oraz popularyzowanie osiągnięć nauk pedagogicznych w społeczeństwie. Do Towarzystwa należeli m.in. Władysław Heinrich, Kazimierz Twardowski i Władysław Weryho. „Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi za rok...” ukazywały się w latach 1907–1917. Pismo przynosiło dwie grupy materiałów: artykuły naukowe oraz teksty związane z działalnością Towarzystwa i aktywnością naukową jego członków.

Spośród towarzystw naukowych **ogólnych** nie można pominąć **Towarzystwa Naukowego Warszawskiego** i wydawanego jego nakładem **„Rocznika Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Rok...”**. Pismo ukazywało się od 1914 roku jako siódmy rocznik sprawozdań Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, które wychodziły w latach 1908–1913. Wydawanie pisma zakończono w 1952 roku. Czasopismo zawierało materiały informacyjne, w tym sprawozdania z działalności towarzystwa, posiedzeń i wykładów, uzupełniane życiorysami nowych członków towarzystwa.

Charakterystyka sposobów informowania o nauce

Analizowane warszawskie czasopisma naukowe wydawane przez towarzystwa naukowe charakteryzowały się zróżnicowaną strukturą, jednak można wskazać wspólne cechy ich funkcjonowania jako narzędzi komunikacji naukowej. W większości przypadków współpracowało z nimi stałe grono autorów reprezentujących środowiska akademickie, zawodowe oraz inteligencję naukową. Publikowane materiały obejmowały zarówno prace naukowe, jak i informacje o działalności towarzystw, kroniki wydarzeń, przeglądy literatury oraz teksty popularyzujące wiedzę. Najbogatszym źródłem informacji pozostawały rozprawy naukowe, które najlepiej ukazują rozwój poszczególnych dyscyplin.

Czasopisma naukowe towarzystw naukowych medycznych i farmaceutycznych, czyli **„Wiadomości Farmaceutyczne”** (1874–1939) oraz **„Farmacja”** (1905–1914), skupiały środowisko farmaceutów i publikowały artykuły naukowe, a także informacje o nowych lekach. Pola badawcze obejmowały farmację oraz nauki przyrodnicze: chemię, botanikę, farmakognozę, fizykę, mineralogię i zoologię. Dział naukowy „Wiadomości Farmaceutycznych” zawierał rozprawy oparte na badaniach własnych autorów. Teksty wzbogacano tabelami, ilustracjami oraz przypisami naukowymi. Podobną funkcję w dziedzinie medycyny pełnił **„Pamiętnik**

Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, który zawierał rozprawy naukowe, sprawozdania szpitalne, przeglądy literatury oraz informacje o działalności środowiska lekarskiego. Charakteryzował się bardzo rozbudowanym aparatem naukowym, przypisami pod tekstem oraz bibliografią zamieszczaną często przed artykułem.

Czasopisma związane z naukami rolniczymi, takie jak **„Ogrodnik Polski. Dwutygodnik poświęcony wszystkim gałęziom ogrodnictwa”** (1879–1905), obejmowały tematykę ogrodnictwa, sadownictwa, leśnictwa, botaniki i ochrony roślin. Pismo wyróżniało się bogatą ilustracyjnością oraz stosowaniem aparatu naukowego w postaci przypisów, a także terminologii polskiej i łacińskiej. Dominowały w nim opracowania dotyczące praktyki ogrodniczej, zwłaszcza w warunkach lokalnych. **„Rocznik Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego”** (1885–1937/38) publikował głównie pojedyncze artykuły monograficzne z zakresu ogrodnictwa i rolnictwa. Z kolei **„Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim”** miał charakter przede wszystkim sprawozdawczo-informacyjny i dokumentował działalność towarzystwa oraz zagadnienia rolnicze.

Czasopisma przyrodnicze, takie jak **„Pamiętnik Fizjograficzny”** (1881–1921), **„Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”** (1907–1916) oraz tygodnik **„Ziemia”** (od 1910), koncentrowały się na publikowaniu wyników badań z zakresu geografii, geologii, botaniki, zoologii oraz etnografii. Współpracowali z nimi liczni badacze, a struktura pism obejmowała działy tematyczne, artykuły naukowe, biografie uczonych, wspomnienia pośmiertne oraz przeglądy literatury.

Z kolei **„Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi”** zawierały prace z zakresu pedagogiki i psychologii, uzupełnione przypisami pod tekstem, i miały charakter badawczo-sprawozdawczy. **„Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”** pełnił natomiast funkcję dokumentacyjną życia organizacji naukowej. Na jego łamach nie publikowano rozpraw naukowych.

Analizowane czasopisma odgrywały istotną rolę w komunikacji naukowej, integrując środowisko badaczy, umożliwiając wymianę myśli oraz dokumentując rozwój nauki w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Należy przy tym zwrócić uwagę, że **„Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim na rok...”** oraz **„Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”** dokumentowały życie towarzystw, z którymi były związane.

Obszerną grupę informacji dotyczących przejawów działalności naukowej i komunikacji w świecie nauki stanowiły **sprawozdania z posiedzeń i prac poszczególnych towarzystw**, które należy uznać za

jedno z podstawowych narzędzi komunikacji naukowej. Analiza warszawskich czasopism naukowych wydawanych przez towarzystwa naukowe w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku wskazuje, że ich zasadniczą funkcją była nie tylko publikacja wyników badań, lecz także dokumentowanie i organizowanie życia naukowego oraz instytucjonalnego środowisk uczonych. Dominującą część treści stanowiły materiały sprawozdawcze: protokoły posiedzeń, raporty z działalności zarządów i komisji, informacje o strukturze organizacyjnej towarzystw, sprawozdania finansowe oraz opisy inicjatyw wydawniczych i edukacyjnych.

Szczególnie rozbudowany charakter miała sprawozdawczość publikowana w tytułach prasowych, tj. **„Rocznik Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego”**, **„Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”**, **„Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”** czy **„Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi”**. Publikacje te stanowiły swoiste kroniki działalności instytucjonalnej, dokumentujące aktywność zarządów, komisji specjalistycznych, pracowni naukowych oraz inicjatyw badawczych, wydawniczych i edukacyjnych.

Odmienny model reprezentowały czasopisma naukowe o wyraźnie wyspecjalizowanym profilu, takie jak **„Pamiętnik Fizjograficzny”** czy **„Ziemia”**. Na ich łamach zasadniczo nie zamieszczano informacji dotyczących bieżącej działalności organizacyjnej towarzystw, koncentrując się przede wszystkim na publikacji wyników badań naukowych i materiałów merytorycznych. Świadczy to o stopniowym różnicowaniu funkcji czasopism towarzystw naukowych oraz wyodrębnianiu się periodyków *stricto* naukowych od wydawnictw pełniących funkcje sprawozdawcze i informacyjne.

Pisma **„Wiadomości Farmaceutyczne”** i **„Farmacja”**, obok publikacji naukowych i fachowych, zamieszczały informacje dotyczące działalności organizacji zawodowych, przebiegu posiedzeń, funkcjonowania komisji oraz inicjatyw podejmowanych na rzecz środowiska farmaceutycznego. W ich przypadku funkcja naukowa współistniała z funkcją integracyjną i reprezentacyjną wobec określonej grupy zawodowej.

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że zakres informacji o działalności towarzystw był uzależniony od charakteru i funkcji danego periodyku. Niektóre roczniki koncentrowały się na dokumentowaniu życia organizacyjnego, pozostałe pełniły przede wszystkim funkcję komunikacji naukowej. Łącznie tworzyły one system informacyjny umożliwiający zarówno wymianę wiedzy, jak i utrwalanie dorobku organizacyjnego, naukowego oraz społecznego polskich towarzystw naukowych. Czasopisma te pełniły również funkcję integrującą środowisko naukowe. Regularnie rejestrowały działalność komisji specjalistycznych,

referaty wygłaszane na posiedzeniach, inicjatywy badawcze oraz współpracę między uczonymi. W ten sposób tworzyły przestrzeń komunikacji wewnątrz środowiska naukowego oraz wzmacniały jego instytucjonalną spójność.

Kolejne kryterium badawcze stanowiła **obecność informacji o kontaktach ze środowiskiem naukowym** w badanych tytułach prasowych. Analiza zasięgu kontaktów krajowych i międzynarodowych warszawskich czasopism naukowych wydawanych przez towarzystwa naukowe wskazuje na ich istotną rolę w budowaniu sieci wymiany informacji naukowej oraz integracji środowiska badaczy.

Największą aktywność w zakresie dokumentowania kontaktów krajowych i międzynarodowych wykazywało czasopismo związane ze środowiskiem farmaceutycznym. Na łamach **„Wiadomości Farmaceutycznych”** regularnie publikowano informacje o działalności polskich towarzystw naukowych m.in. towarzystw lekarskich, przyrodniczych oraz farmaceutycznych. Jednocześnie pismo odnotowywało działalność licznych zagranicznych organizacji naukowych i zawodowych, głównie z Francji, Niemiec, Austrii, Rosji, Finlandii czy Szwajcarii. Świadczy to o znacznym stopniu umiędzynarodowienia środowiska farmaceutycznego oraz jego zainteresowaniu światowymi osiągnięciami naukowymi. Rozbudowaną sieć kontaktów prezentowały także **„Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi”** oraz **„Rocznik Towarzystwa Naukowe Warszawskiego”**. W pierwszym przypadku współpraca obejmowała zarówno krajowe organizacje naukowe, jak i instytucje zagraniczne zajmujące się pedagogiką, psychologią i badaniami nad dzieckiem. Informacje o kontaktach z ośrodkami naukowymi w Genewie, Brukseli czy Lipsku wskazują na aktywne uczestnictwo polskich badaczy w międzynarodowym obiegu wiedzy. Z kolei Towarzystwo Naukowe Warszawskie utrzymywało rozbudowane relacje z instytucjami naukowymi niemal całej Europy oraz Stanów Zjednoczonych, traktując współpracę międzynarodową jako jeden z istotnych elementów swojej działalności. Świadczy o tym wyodrębnienie specjalnego działu *Stosunki zewnętrzne*, w którym systematycznie dokumentowano kontakty zagraniczne.

Zdecydowanie najsłabiej kwestie współpracy naukowej były ekspozowane w **„Pamiętniku Fizjograficznym”, „Farmacji”, „Roczniku Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”** oraz **„Ziemi”**. W tych czasopismach nie odnotowano informacji dotyczących kontaktów z innymi organizacjami naukowymi. Nie oznacza to jednak braku takich relacji w rzeczywistości, lecz wskazuje, że redakcje tych periodyków koncentrowały się przede wszystkim na publikacji materiałów merytorycznych, odsuwając na dalszy plan zagadnienia związane z życiem organizacyjnym

i współpracą instytucjonalną. Na uwagę zasługuje również fakt, że informacje o kontaktach naukowych obejmowały nie tylko współpracę między towarzystwami, ale także relacje z redakcjami czasopism, instytucjami badawczymi, uczelniami oraz organizacjami społecznymi. Świadczy to o funkcjonowaniu sieci powiązań, w ramach której następowała wymiana informacji, wyników badań oraz doświadczeń organizacyjnych.

Analiza badanych czasopism wykazała zatem, że informacje dotyczące kontaktów z innymi towarzystwami naukowymi i środowiskiem naukowym stanowiły ważny, choć nierównomiernie reprezentowany element zawartości periodyków wydawanych przez polskie towarzystwa naukowe. Prasa towarzystw naukowych pełniła ważną funkcję w dokumentowaniu i upowszechnianiu kontaktów środowiskowych. Szczególnie widoczne było to w przypadku organizacji o charakterze interdyscyplinarnym oraz instytucji aspirujących do uczestnictwa w międzynarodowym życiu naukowym.

Kolejnym kryterium badania było **uwzględnienie konkursów na prace naukowe jako formy kontaktu ze społeczeństwem**. Ustalenie obecności konkursów na prace naukowe w badanych tytułach prasowych wykazało, że tego typu inicjatywy stanowiły stosunkowo rzadką, lecz istotną formę aktywności publikacyjnej oraz kontaktu ze społeczeństwem. Konkursy naukowe pojawiały się przede wszystkim w „Wiadomościach Farmaceutycznych”. Ogłoszenia konkursowe miały charakter sformalizowany i zawierały szczegółowe warunki uczestnictwa, określające zarówno zakres tematyczny prac, jak i wymagania formalne wobec autorów. Przykładowo konkursy ogłaszane w piśmie w latach 1884–1887 przewidywały nagrodę finansową za najlepszą pracę oryginalną z dziedziny farmacji lub nauk przyrodniczych, napisaną w języku polskim, spełniającą określone wymogi objętościowe. Ograniczenia dotyczące uczestnictwa wskazują, że konkursy były adresowane przede wszystkim do farmaceutów zamieszkających w Królestwie Polskim, niezależnie od ich formalnego wykształcenia naukowego. Istotnym elementem tego typu inicjatyw było również powiązanie konkursów z działalnością wydawniczą towarzystwa. Nagrodzone prace miały być publikowane nakładem organizacji, co nie tylko zwiększało ich zasięg oddziaływania, lecz także wspierało rozwój krajowego piśmiennictwa naukowego. Jednocześnie przewidywano, że dochód ze sprzedaży publikacji będzie przeznaczany na finansowanie kolejnych konkursów, co wskazuje na próbę stworzenia samofinansującego się mechanizmu wspierania działalności naukowej¹⁶.

16 M.in.: Władysław Wiorogórski, „Konkurs”, *Wiadomości Farmaceutyczne* 11/5 (1884): 149–150; Henryk Hubert, Władysław Wiorogórski „Konkurs”, *Wiadomości*

Oprócz konkursów krajowych odnotowano również informacje o konkursach o charakterze międzynarodowym, takich jak konkurs nauk i przemysłu w Brukseli. Świadczy to o stopniowym otwieraniu się środowisk zawodowych i naukowych na inicjatywy zagraniczne oraz o dążeniu do włączania się w szerszy, europejski obieg nauki i innowacji.

W pozostałych analizowanych czasopismach, takich jak „Ogrodnik Polski”, „Pamiętnik Fizjograficzny”, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, „Ziemia”, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” czy „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, nie notowano informacji o konkursach naukowych. Brak tego typu treści może wskazywać, że w tych przypadkach funkcja konkursowa nie stanowiła istotnego elementu działalności towarzystw lub była realizowana poza łamami analizowanych periodyków. Zebrany materiał pozwala stwierdzić, że informacje dotyczące konkursów naukowych oraz inicjatyw wyróżniających prace badawcze pojawiały się bardzo rzadko i miały charakter incydentalny.

Kolejno analizowano **obecność życiorysów oraz wspomnień pośmiertnych**, które stanowią źródło wiedzy o dziejach i rozwoju nauki. Ich publikacja miała przede wszystkim charakter dokumentacyjny i historiograficzny, służąc utrwalaniu pamięci o uczonych oraz budowaniu ciągłości tradycji naukowej.

Największe znaczenie omawiane formy miały w „**Wiadomościach Farmaceutycznych**”¹⁷, gdzie opublikowano informacje dotyczące 126 uczonych, farmaceutów oraz przedstawicieli nauk medycznych. Materiały te przyjmowały różnorodne formy, od krótkich wzmianek i wyliczeń, przez noty biograficzne wygłaszane w przemówieniach i sprawozdaniach, aż po obszerne biogramy i nekrologi. Świadczy to o szerokim zakresie funkcji tych publikacji, które łączyły element informacyjny z upamiętniającym. Istotną rolę życiorysy odgrywały również w „**Ogrodniku Polskim**”, gdzie wyodrębniono stały dział *Życiorysy*, prezentujący sylwetki wybitnych przedstawicieli nauk rolniczych. Wspomnienia pojawiały się także poza działami formalnie im przypisanymi, często wzbogacane

Farmaceutyczne 12/1 (1885): 15–16; Henryk Klawe, Edward Gessner, „Konkurs”, *Wiadomości Farmaceutyczne* 14/20 (1887): 466.

17 Wśród upamiętnionych osób znaleźli się m.in. Adamski Wojciech, Asa Gray, Balard Antoni, Bary Henryk Antoni, Baudrimont Ernest, Beckmann Fryderyk, Beckerel Edmund, Belke Samuel, Belza Józef, Biehler Henryk, Biehler Karol Benjamin, Birnbaum Karol, Björklund Gustaw Adolf, Borkowski Wawrzyniec, Bouchardat, Bonis Julijusz, Boussingault Jan, Brzozowski Józef, Butlerow Aleksander, Caventou Jan, Chandelon, Chevallier Jan, Clausius R., Cytwic Edward, Czymbański Emil, Dervault Franciszek, Drzewiecki Tomasz, Dubail Eugenijusz, Dumas I. B, Duroziez, Eichler August Wilhelm, Elsner Jan, Erba Karol, Fabian Szymon, Fehling Herman.

materiałem ilustracyjnym. W **„Pamiętniku Fizjograficznym”** stosowano odmienną formę upamiętniania. Poszczególne tomy były poświęcane zasłużonym uczonym lub instytucjom, co nadawało publikacjom charakter jubileuszowo-monograficzny. Z kolei **„Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”** prowadził stałą kronikę żałobną, w której wspominano postaci zasłużone dla nauki i działalności towarzystwa, często uzupełniając noty o fotografie oraz wykazy zmarłych członków¹⁸. Rozwiniętą formę biografistyki prezentowało **„Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”**, w którym publikowano obszernie życiorysy członków towarzystwa, zawierające szczegółowe informacje dotyczące ich działalności naukowej, zwłaszcza dorobku publikacyjnego¹⁹. **„Ziemia”** utrzymywała stały dział poświęcony życiorysom i wspomnieniom pośmiertnym, uzupełniany materiałem ikonograficznym. Wspominano tam wybitne postaci nauki i kultury, m.in.: Aleksandra Jabłonowskiego, Zygmunta Glogera, Joachima Lelewela, Maryana Sokołowskiego, Tadeusza Korzona, Wacława Nałkowskiego, czy Józefa Ignacego Krzeszewskiego. Wskazuje to na szeroki zakres zainteresowań redakcji, obejmujący zarówno środowiska naukowe, jak i intelektualne. W pozostałych czasopismach, tj. **„Farmacji”**, **„Roczniku Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego”**, **„Roczniku Centralnego Towarzystwa Rolniczego”**, **„Sprawozdaniach Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi”** oraz **„Pamiętniku Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”**, nie zaobserwowano systematycznej obecności życiorysów i wspomnień pośmiertnych, co może świadczyć o odmiennym profilu publikacyjnym, skoncentrowanym bardziej na bieżącej działalności naukowej i organizacyjnej.

Można zatem stwierdzić, że życiorysy i wspomnienia pośmiertne odgrywały w prasie towarzystw naukowych wielofunkcyjną rolę. Dokumentowały dorobek jednostek wybitnych, utrwalały pamięć o środowisku naukowym oraz stanowiły istotny element budowania tożsamości instytucjonalnej. Ich obecność świadczy również o kształtowaniu się tradycji historiograficznej w obrębie prasy naukowej przełomu XIX i XX wieku.

18 Wspominano postaci związane z towarzystwem i zasłużone dla nauki, m.in. Zygmunta Glogera, Stanisława Krzemieńskiego, Stanisława barona Grave, Aleksandra Jabłonowskiego, Amelię Rzeszarską.

19 Publikowano sylwetki osób zasilających szeregi Towarzystwa. Zamieszczane życiorysy zawierały obszernie informacje na temat działalności naukowej poszczególnych postaci, ze szczególnym uwzględnieniem ich dorobku publikacyjnego. Przedstawiono m.in. takich uczonych jak Przemysław Roman Korczak, Aureli Drogoszewski, Ignacy Koschenbarh-Dyskowski, Tadeusz Kuźniewski, Franciszek Ludwik Neugebauer, Wacław Sobieski oraz Kazimierz Wóycicki. W przypadku Franciszka Ludwika Neugebauera zamieszczono obszerną bibliografię jego prac, obejmującą 391 pozycji.

Ostatnia grupa badanych materiałów to **sprawozdania ze zjazdów i konferencji**. Zakres tych informacji był zróżnicowany. Systematyczną dokumentację uczestnictwa w zjazdach naukowych odnotowano w **„Wiadomościach Farmaceutycznych”**. Pismo to prezentowało szerokie spektrum wydarzeń o charakterze krajowym i międzynarodowym, obejmujących zjazdy farmaceutów, lekarzy oraz przyrodników w wielu ośrodkach europejskich, m.in. w Barcelonie, Królewcu, Krakowie, Londynie, Mediolanie, Petersburgu, Brukseli, Pradze czy Strasburgu. Uwzględniano zarówno kongresy ogólne, jak i specjalistycznych sekcji farmaceutycznych, co wskazuje na aktywne uczestnictwo środowiska farmaceutycznego w międzynarodowej wymianie naukowej. Zakres geograficzny tych relacji potwierdza silne powiązanie polskiego środowiska farmaceutycznego z europejską przestrzenią naukową oraz jego integrację z międzynarodowymi strukturami zawodowymi. W **„Sprawozdaniach Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi”** dokumentowano udział przedstawicieli w kongresach międzynarodowych z zakresu psychologii, pedagogiki, psychiatrii i neurologii. Uczestnictwo w wydarzeniach takich jak Kongres Psychologii Eksperymentalnej w Berlinie czy Międzynarodowy Kongres Wychowania Estetycznego w Dreźnie świadczy o wysokim stopniu umiędzynarodowienia badań prowadzonych przez członków towarzystwa oraz o ich aktywnym uczestnictwie w życiu naukowym. Jednocześnie odnotowywano także zjazdy krajowe, co wskazuje na równoległe budowanie sieci współpracy wewnątrz krajowej. Podobny charakter miały informacje publikowane w **„Roczniku Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”**, gdzie szczegółowo relacjonowano udział członków w licznych kongresach międzynarodowych, obejmujących różne dziedziny nauki, m.in. etnologię, fonetykę, chirurgię czy numizmatykę. Sprawozdania te nie tylko dokumentowały aktywność jednostek naukowych, lecz także podkreślały ich reprezentacyjny charakter w skali międzynarodowej, wskazując na znaczącą pozycję towarzystwa w europejskim obiegu naukowym. W **„Ogrodniku Polskim”** odnotowano informacje dotyczące zjazdów ogrodniczych, jednak miały one charakter bardziej ograniczony i mniej systematyczny, co może wskazywać na mniejszy stopień instytucjonalizacji tej formy aktywności w porównaniu z naukami medycznymi czy przyrodniczymi.

W pozostałych analizowanych czasopismach, tj. **„Pamiętnik Fizjograficzny”**, **„Farmacja”**, **„Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”**, **„Ziemia”**, **„Rocznik Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego”**, **„Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego”** oraz **„Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”**, nie odnotowano sprawozdań z zjazdów i konferencji lub miały one jedynie marginalny charakter.

Zebrany materiał pozwala stwierdzić, że sprawozdania z zjazdów i konferencji stanowiły narzędzie budowania prestiżu instytucji. Jednocześnie ich obecność w prasie towarzystw naukowych świadczy o rosnącym znaczeniu kongresów i zjazdów jako podstawowej formy wymiany wiedzy w badanym okresie.

Czasopisma informowały też o stanie krajowej i zagranicznej nauki. **Krytyka piśmiennictwa naukowego, zestawienia bibliograficzne oraz przeglądy prasy** stanowiły istotny element ich funkcjonowania, choć ich zakres i forma były zróżnicowane w zależności od profilu pisma czy dziedziny nauki.

Systematyczną formę przeglądu literatury i prasy prezentowały „**Wiadomości Farmaceutyczne**”. Pismo zamieszczało obszernie zestawienia książek z zakresu farmacji, chemii, botaniki i nauk pokrewnych, obejmujące zarówno wydawnictwa polskie, jak i zagraniczne. Charakterystyczne było łączenie opisów bibliograficznych z oceną merytoryczną oraz komentarzem, co nadawało tym treściom formę recenzji naukowych. Dodatkowo prowadzono przegląd prasy fachowej, obejmujący czasopisma farmaceutyczne i chemiczne z różnych krajów Europy, co wskazuje na silne zakorzenienie środowiska farmaceutycznego w międzynarodowym obiegu informacji naukowej. W praktyce dział ten funkcjonował często pod nazwą *Literatura farmaceutyczna*, co podkreśla jego specjalistyczny charakter²⁰.

Podobną, choć mniej rozbudowaną funkcję, pełniły działy *Nowe książki* oraz *Piśmiennictwo* w „**Ogrodniku Polskim**”, gdzie systematycznie

20 Pod szyldem *Literatura farmaceutyczna* zamieszczono omówienia i recenzję m.in. publikacji: A. Sochacki, *Apteczka dla dworu wiejskiego i osób na wsi zamieszkałych*; Philipp Phoebus, *Beitraege zur Wuerdigung der heutigen Lebensverhältnisse der Pharmacie*; F. Einberg, *Beiträge zur kenntniss des Myoconins*; Hans Heger, *Der französisch sprechende Pharmacut*; *Encyklopedyja techniczna dra Weinberga*; Friederik Raspe, *Heilquellen-Analysen*; E. Strasburger, *Krótki podręcznik do zajęć praktycznych z botaniki mikroskopowej*; N.F. Menthien, *Kurs farmakognozyi*; *L'Urine normale et pathologique et les calculs urinaires*; G. Kiczka, *Pharmaceutisches Mannale*; Julijan Schramm, *Podręcznik do analizy chemicznej jakościowej*; Alfons Bukowski, *Podręcznik do badania pokarmów, artykułów spożywczych i.t.p.*; A. Bukowski, *Podręcznik do rozbioru moczu*; A. Bukowski, *Program „Poradnika” dla chemików i farmaceutów*; Skarb Evonyma; Henryk Klawe, *Skorowidz środków zaradczych w wypadkach utonięcia*; Władysław Wiorogórski, *Synonymy farmaceutyczne, chemiczne i.t.d.*; M. Leśnik, *Ueber einige Ester der salicylsäure und ihr Verhalten im Organismus*; Dr W. Jaworski, *Über Wirkung, therapeutische Werth etc. des Karlsbader Quellsaltzes*; *Untersuchungen über die Darstellung und Eigenschaften des Inosit*; Leppert i Trzeciński, *Właściwy przemysł chemiczny*; G. Bunge; *Wykład chemii fizyologicznej i patologicznej dla lekarzy i uczących się*; Daniel A., *Zasady fizyki*; Zbiór najczęściej używanych nazw łacińskich i.t.d.; Józef Polak, *Zdrowie*; „*Fortschritt*”, *czasopismo farmaceutyczne szwajcarskie*; „*Journal de Pharmacie d'Alsace-Lorraine*”; „*Journal de Pharmacie de Lorraine*”; „*Pamiętnik fizyograficzny*”; „*Pharmaceutischer Almanach*”; „*Revue médico-pharmaceutique*”; „*Rocznik medycyny krajowej*”; Dr J. Rogowicz.

prezentowano literaturę z zakresu ogrodnictwa, rolnictwa i nauk przyrodniczych²¹. Uzupełnieniem były krótkie przeglądy prasy polskiej i zagranicznej²², co umożliwiało odbiorcom dostęp do aktualnych trendów w naukach rolniczych i ogrodniczych. W „**Ziemi**” prowadzono stały dział *Nowe książki*, gdzie dokonywano bieżącego przeglądu literatury krajoznawczej i naukowej.

Odmienną formę krytyki piśmiennictwa reprezentował „**Pamiętnik Fizjograficzny**”, w którym bibliografia była integralną częścią artykułów naukowych. Przykładem jest obszerne zestawienie literatury gleboznawczej ziem polskich opracowane przez Sławomira Miklaszewskiego, obejmujące 105 prac od 1848 roku. W „**Farmacji**” przegląd prasy umieszczano w dziale *Kronika*, co wskazuje na jego funkcję pomocniczą. Z kolei w „**Roczniku Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego**” nacisk położono nie tyle na recenzowanie literatury, ile na promocję własnej działalności wydawniczej, w tym „Pamiętnika Fizjograficznego” oraz organu towarzystwa „*Ziemia*”. Przegląd literatury przyjmował tu formę informacyjną i promocyjną, służąc upowszechnianiu dorobku instytucji.

„**Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi**” zawierały natomiast przede wszystkim zestawienia czasopism udostępnianych w czytelnich naukowych oraz wykazy nabytków bibliotecznych, co wskazuje na rozwiniętą działalność dokumentacyjną i biblioteczną towarzystwa²³. W „**Roczniku Towarzystwa Naukowego Warszawskiego**” przegląd literatury miał charakter ściśle naukowy i obejmował spisy

21 M.in.: J. Niemiec, *Owocarstwo przemysłowe w Ameryce Północnej*; Konrad Niklewicz, *Domowa fabrykacja wódek, likierów, kremów, rumów i araków*; Konrad Niklewicz, *Kultura winorośli*; Aleksander Nowicki, *Zadrzewianie nieużytków dla użytku gospodarzy rolnych*; Owsiński Jan, *Nowy system rolnictwa*; Dr. A. B. Frank i dr. P. Sorauer, *Choroby roślin*; Dr. A. B. Frank i P. Sorauer, *Ochrona roślin*.

22 M.in. tytuły prasowe, takie jak: „Pamiętnik Fizyograficzny”; „Bulletin d'Arboriculture de l'academie de St. Petersburg”; „Canadian Horticulturist”; „Garten Flora”; „Die Gartenwelt”.

23 Lista czasopism udostępnianych w czytelniku Polskiego Towarzystwa Psychologicznego i Polskiego Tow. Badań nad Dziećmi, m.in.: „Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods”; „Psychological Review”; „American Journal of Psychology”; „Pedagogical Seminary”; „Paidologist”; „Bulletin de l'Institut General psychologique”; „Revue philosophique”; „Journal de psychologie normale et patologique”; „Revue de philosophie”; „Revue de metaphysique et de morale”; „Annales des sciences psychiques”; „Archives de psychologie”; „L'Année psychologique”; „Revue de psychologie sociale”; „Bulletin de la societe libre de l'etude de l'enfance”; „Revue neo-scholastique”; „Psychologische Studien (Wundt)” „Zeitschrift fur Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane (Ebbinghaus)” „Archiv für die gesammte Psychologie und psychologische Sammelforschung”; „Journal für Psychologie und Neurologie (Zugleich Zeitschrift für Hypnotismus)” „Psychologische Arbeiten (Kraepelin)” „Zeitschrift für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft”.

prenumerowanych prac, informacje o wydawnictwach oraz recenzje prac członków towarzystwa wraz z krótką charakterystyką ich badań. Podobny, choć bardziej specjalistyczny charakter miały **„Pamiętniki Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”**, w których publikowano recenzje książek medycznych, zestawienia bibliograficzne oraz przeglądy prasy zagranicznej.

Warto zauważyć, że przeglądy literatury i prasy często łączyły się z innymi formami działalności naukowej i organizacyjnej. W **„Pamiętniku Fizjograficznym”** i **„Sprawozdaniach Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi”** pojawiały się inicjatywy wykraczające poza samą recenzję literatury, takie jak opracowanie regulaminów redakcyjnych, propozycje tematów badawczych czy aktywizacja środowiska naukowego poprzez zachęcanie do dyskusji i opiniowania projektów badawczych. Wskazuje to na funkcję tych działów nie tylko jako narzędzi informacyjnych, ale również jako instrumentów kształtowania życia naukowego.

Krytyka literatury i przegląd prasy w prasie towarzystw naukowych odgrywały wieloraką rolę: dokumentacyjną, recenzyjną, bibliograficzną oraz integracyjną. Były one istotnym elementem systemu komunikacji naukowej, umożliwiającym nie tylko śledzenie bieżących publikacji, lecz także włączanie środowisk naukowych w krajowy i międzynarodowy obieg informacji naukowej.

Wnioski

Przeprowadzona analiza warszawskich czasopism naukowych wydawanych przez towarzystwa naukowe w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku pozwala stwierdzić, że ich struktura miała charakter wielofunkcyjny, łączący funkcje naukowe, organizacyjne, dokumentacyjne oraz integracyjne. Nie wykształcił się jeden jednolity model periodyku naukowego, jednak można wskazać powtarzalne komponenty strukturalne tworzące jego typowy układ. Podstawowym i najistotniejszym elementem były rozprawy naukowe, stanowiące rdzeń komunikacji naukowej. W zależności od profilu pisma obejmowały one różne dyscypliny, od nauk przyrodniczych i medycznych, przez rolnicze, po humanistyczne i społeczne. Teksty te miały zróżnicowany poziom opracowania metodologicznego, lecz wspólnie służyły dokumentowaniu wyników badań i ich upowszechnianiu w środowisku naukowym. W wielu przypadkach uzupełniano je aparatem naukowym w postaci przypisów, tabel, ilustracji oraz bibliografii, co świadczy o stopniowym kształtowaniu się standardów publikacji naukowej. Drugą ważną warstwę stanowiły materiały

sprawozdawczo-organizacyjne, obejmujące protokoły posiedzeń, raporty z działalności towarzystw, informacje o pracach komisji, strukturze organizacyjnej, sprawozdania finansowe oraz relacje z inicjatyw wydawniczych i edukacyjnych. W części tytułów, zwłaszcza w rocznikach towarzystw, warstwa ta dominowała nad częścią naukową, przekształcając periodyk w kronikę instytucjonalną. Dotyczy to szczególnie takich tytułów jak „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” czy „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”. Na podstawie analizy można stwierdzić, że model czasopisma naukowego w badanym okresie miał charakter synkretyczny. Łączył funkcję publikacyjną, sprawozdawczą, bibliograficzną, organizacyjną oraz integracyjną, przy czym proporcje między tymi elementami zależały od profilu towarzystwa i reprezentowanej dziedziny nauki. Czasopisma takie jak „Pamiętnik Fizjograficzny” czy „Ziemia” zmierzały w kierunku modelu *stricte* naukowego, koncentrując się na publikacji wyników badań. Z kolei roczniki towarzystw, jak „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” czy „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, realizowały przede wszystkim funkcję dokumentacyjno-organizacyjną. Natomiast pisma zawodowe, takie jak „Wiadomości Farmaceutyczne” czy „Farmacja”, łączyły funkcję naukową z reprezentacyjną i środowiskową. Prasa towarzystw naukowych tworzyła zatem złożony system komunikacji naukowej, w którym czasopismo odgrywało jednocześnie rolę platformy publikacji badań, narzędzia organizacji życia naukowego oraz medium integrującego środowisko badaczy.

Bibliografia

Źródła

- Farmacja*. Organ Towarzystwa Wzajemnej Pomocy „Farmacja” poświęcony postępom nauk farmaceutycznych i przyrodniczych oraz sprawom zawodu (Warszawa: Towarzystwo Wzajemnej Pomocy „Farmacja”, 1905–1914).
- Ogrodnik Polski*. Dwutygodnik poświęcony wszystkim gałęziom ogrodnictwa (Warszawa: Wydawca Edmund Jankowski, Władysław i Józef Kaczyńscy, Franciszek Szanior. Towarzystwo Ogrodnicze Warszawskie, 1879–1905).
- Pamiętnik Fizjograficzny* (Warszawa: Wydawca Eugeniusz Dziewulski i Bronisław Znatowicz. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, 1881–1922).
- Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego* (Warszawa: Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, 1837–1933).
- Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim na rok...* (Warszawa: Centralne Tow. Rolnicze w Królestwie Polskim, 1907–1917, 1928).

- Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego* (Warszawa: Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, 1908–1919/21).
- Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Rok...* (Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1914–1952).
- Rocznik Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego za rok...* (Warszawa: Towarzystwo Ogrodnicze Warszawskie, 1885–1937).
- Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi za rok...* (Warszawa: Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi, 1907–1917).
- Ustawa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (Warszawa: Druk A. Pęczalskiego i K. Marszałkowskiego, 1906), https://bstatuty.pttk.pl/Ustawa_PTK_1906.pdf
- Wiadomości Farmaceutyczne* (Warszawa: Towarzystwo Farmaceutyczne Warszawskie, 1874–1939).
- Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany. Organ Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego* (Warszawa: Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, 1910–nadal).

Bibliografie, słowniki i encyklopedie

- Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. Juliusz Maślanka (Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa-Książka-Ruch”, 1976).
- Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, vol. 1, pod kier. Stefanii Sokołowskiej i Irminy Ossowskiej (Warszawa: DiG & Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2010).
- Słownik polskich towarzystw naukowych. Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 1, red. nauk. Barbara Sordylowa; oprac. zespół pod kier. Barbary Krajewskiej-Tartkowskiej (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1990).
- Słownik polskich towarzystw naukowych. Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 2, red. nauk. Barbara Sordylowa; oprac. zespół pod kier. Barbary Krajewskiej-Tartkowskiej (Warszawa: Polska Akademia Nauk. Biblioteka w Warszawie, 1994).
- Słownik polskich towarzystw naukowych. Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, t. 2, cz. 3, red. nauk. Barbara Sordylowa; oprac. zespół pod kier. Barbary Krajewskiej-Tartkowskiej (Warszawa: Polska Akademia Nauk. Biblioteka w Warszawie, 2001).

Książki i monografie

- Kolasa Władysław Marek, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013).
- Kosiński Józef Adam, *Nauka polska w wieku XIX i XX. Studium naukometryczne* (Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1981).

Wrona Grażyna, *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005).

Czasopisma

Gutry Czesław, „O racjonalną organizację czasopisma naukowego”, *Przegląd Organizacji* 9 (1930): 221–224.

Korczyńska-Derkacz Małgorzata, „Problematyka badań nad czasopiśmiennictwem naukowym”, *Roczniki Biblioteczne* 31/2 (1987): 281–303.

Ostrowska Teresa, „Czasopisma w nauce. Cz. 1”, *Przegląd Humanistyczny* 19/9 (1975): 61–73.

Tyrowicz Marian, „Z zagadnień organizacji czasopiśmiennictwa w Polsce”, *Droga* 4 (1932): 357–371.